

ZRINYI ÉS MACHIAVELLI.

Második közlemény.

IV.

A megváltó.

A humanisták. — Az egyéniségbe vetett határtalan bizodalom. — Machiavelli megváltója. — Zrinyi megváltója. — Machiavelli anyagi gondjai. — A Principe ajánlása. — Zrinyinek a szabad királyválasztáshoz fűzött reményei. — Tanulmányozza Mátyás életét. — A Zrinyi és Machiavelli ideálja közt levő különbség.

A középkorban az ember a gondviselés vak eszköze; az egyes embernek, a hadvezérnek, császárnak, pápának ép úgy mint a legendák szentjeinek sorsát a gondviselés vezérli, a történelem eseményei s a társadalmi élet tünetei Isten akaratának folyamánya. Az ember tehetetlen velük szemben. A XV. századbeli humanisták idejében azonban a gondviselés eltűnik a történelemből. Az olasz diplomáciai követek saját szemekkel látják, mint emelkedik fel vakmerősége, rettenthetetlensége folytán egy-egy alacsony sorból való kalandor egészen a fejedelmi rangig, mint terjesztik ki a zsarnokok erőszakkal, furfanggal, cselszövénnyel, vérontással államuk hatalmát, mint tűnik el egy-egy város vagy vidék szabadsága vagy valamely fejedelem rettegett hatalma egy-egy ügyetlen diplomáciai sakkhuzás következtében s így tapasztalataik tanulságát túlbecsülve, arra a meggyőződésre jutnak, hogy a történelem eseményei s a társadalmi tünetek tisztán emberi, rationalis cselekvés folyományai.

Machiavelli is ennek a téves felfogásnak rabjává lett. »Nála, »az Istorie Fiorentinében nemcsak a keresztes hadjáratoknak, hanem »bármely nagyobb történelmi eseménynek egyéni, személyes oka »van. A nyugati gótok Stilicho árulása következtében jönnek Alarich »alatt Itáliába; a vandálok Spanyolországból Afrikába mennek, mert »így óhajtja az Aetius által megbuktatott Bonifác és azért jönnek »Olaszországba, mert a bosszúért lihegő Eudoxia csalogatja be »őket; a longobárdok azért özönlik el az országot, mert Narses »rábírija Albuint a hadjáratra és így a keresztes hadjárat is jóformán »csak II. Orbán pápa szeszélye folytán keletkezik és kezdődik.

»Mindez események általános, személyre nem vonatkoztatható okai
 »és következményei mindig eltűnnek Machiavelli történeti művében.
 »Ha a vallásról szól, szükséges, hogy ez intézménynyé, egyházzá
 »változzék át, vagy a pápa legyen megszemélyesítője; ha a művelt-
 »ségről szól, szükséges, hogy ez törvény, állam, kormány vagy
 »valamely kimagasló politikai személyiség alakját öltse magára.
 »És valaminthogy a Principében vagy a Discorsiban törvényhozóját
 »korlátlan hatalommal ruházza fel, mert hisz ideálja tetszése szerint
 »alapíthat vagy dülhat fel köztársaságot, monarchiát vagy bármely
 »kormányformát, úgy a történelemben is a személyes akarat, az
 »erély és essesség egyedüli oka az eseményeknek. A nagy esemé-
 »nyeket előidéző nagy embereket nem a nép szelleme teremti meg;
 »nem a néptől nyerik erejüket, hanem ők diktálják rá a népre saját
 »akaratukat és gondolatukat.«¹

Machiavelli történetírói rendszere tehát *az egyéniségbe vetett határtalan bizodalmon* alapszik és erre alapítja politikai rendszerét is. Esméi kialakulására nagy befolyással volt az a négy hónap, melyet Firenze város követe minőségében kora legrettenetesebb kalandorának, Romagna zsarnok hercegének, Borgia Caesarnak oldalánál töltött. Itt fogamzik meg agyában az az eszme, hogy ily férfiú, ki az oroszlán és róka természetét egyesíti magában, képes volna a nemzeti hadsereget megteremteni, a darabokra szagatott Olaszországot egyesíteni s az ország állami nagyságának alapját újra megvetni. És megszületik képzeletében Olaszország *megváltójának* zord alakja, az éber, ügyes, minden emberi szenvedélytől ment politikus és vakmerő hadvezér, ki, ha kell, árulás útján, lelkiismereti furdalás nélkül, ha kell, vérbe gázolva, jajszóra nem hajtva, egyenesen és biztosan tör céljára, az ország megváltásának, az államegységnek elérésére.²

¹ Villari, III. 214. l.

² Radó Antal »*Olasz Irodalom Története*« ben (I: 376. l.) megemlíti, hogy Vitellozzi és Oliverotto megöléséről szóló jelentésében Machiavelli egy árva igével sem mutat felháborodást Borgia Caesar viselkedésén. Ez tény; de a *Prima Legazione a Roma* és a *Decennale Primo* című irataiban ugyanez a Machiavelli könyörtelennek, Krisztustagadónak, hydrának, basiliskusnak nevezi a herceget, a ki a leggyalázatosabb halálra érdemes. Machiavelli tehát nagyon is tudatában van Borgia Caesar erkölcsi értékének; de ő munkáiban már nem az igazi Borgiát, hanem még annak neve alatt is egy ideális fejedelmi alakot lát, a ki minden emberi szenvedélyen, sőt érzésen felülemelkedve, hazája javán és a saját hatalma öregbítésén kívül más célzt nem ismer. Machiavelli elválasztja a politikai morált a magánerkölctől. Hogy helyesen-e vagy helytelenül? Erről fejtegetésünk folyamán alább szólunk. Itt egyelőre csak azt konstatáljuk, hogy a nemzetmegváltó fejedelem ideális képének megalkotásánál Machiavelli teljesen inductive járt el: kora s a történelem legkiválóbb fejedelmi alakjainak tetteiből azt a tanulságot merítette, hogy csak a könyörtelen, erőszakos fejedelmek tudtak nagy birodalmat alapítani. Ép ezért a Machiavelli-cultus a népszabadság kivívását és nemzetek megújhdását megelőző időszakban, a XVIII. s a XIX. században éri el tetőpontját. Ekkor írja *Bollmann* a jövőbeli egységes német birodalom fejedelméről: »*Er wird, wie Machiavelli, dieser grosse italienische Staatsmann lehrt, das Wohl des Volkes heilig halten, aber dem Auslande gegenüber weder Milde noch*

Ez az eszme, a nemzetmegváltás eszméje, szent lángként lobog folyton Machiavelli szemei előtt. Ezt hirdeti nemcsak a *Principében*, hanem az *Arte della Guerrában* és alapeszmeként a *Storie Fiorentine* első könyvében is: »Ki a nemzetmegváltás munkáját végrehajtva, a hazát felszabadítja, örök dicsőséget, halhatatlan nevet vív ki magának; méltó lesz rá, hogy az Istenek mellé helyeztessék.«¹

*

Zrinyinél is megtaláljuk az egyéniségbe vetett bizodalmat, de Machiavelli pogány felfogása Zrinyinél megneemesülve, a keresztény erkölcsi világnézetben kikristályozódva jelenik meg előttünk.

»Ebben a fatális ocasióban (midőn a birodalmak nem messze »vadnak az eséstől) ha valaki felemeltetik, kinek szive légyen és »a ki alkalmas nagy dolgoknak véghezvitelére és ingeniumja »legyen szerzésre, kész állapotot talál, és hogy úgy mondjam, »vetve találja az ágyat. Az Isten megszerencsélte az ő szándékát, »és veszni hagyja azokat, az kiket az magok ambíciója meghasonlatott, a kiket a kényesség megjedzett, és ugyan az elvette tanácsokat és értelmeket.«²

»De mikor oztán (Isten) választ valakit, hogy ez világnak »vétkait ő általa megorvosolja, avagy valamely országnak nyomoruságait megjobbítsa: akkor bizonyára magára veszi annak a »gondját; akkor ő talál néki okokat és alkalmosságokat, hogy »nagy dolgok nyulásához szives (bátor) legyen, akkor ő önt az »szívében bátorságot, elméjében értelmet, ő emeli fel az ő lelkének »kivánságát, ő ad erőt és töredelmességet a véghezvitelhez, ő megtébolítja az ő ellenségét és kézen fogva viszi a győzelmekre és »triumphusokra.«³

Ez utóbbi idézetben már a nemzetmegváltónak keresztény felfogáshoz alkalmazott fenséges alakja tűnik fel előttünk.

A XVI. században általánosan el volt nálunk terjedve az a bibliai eszme, hogy a nemzet bűnbe merült és isten büntetésül ver bennünket a törökkel. A protestáns kor hazafias lyrájából az erkölcsi megújulás szükségének és a nemzeti fölemelkedés vágyának érzete hangzott ki: Zrinyi tehát nemzete felfogásának, érzetének ad kifejezést, midőn munkáiban a nemzetmegváltónak magasatos alakját mesteri vonásokkal meghatározza, kidomborítja s a nemzet elé állítja.

»Grausamkeit, weder Treue noch Wortbruch, weder Ehre noch Schande, sondern »nur Einheit, Grösse und Unabhängigkeit des Vaterlandes kennen. Solch ein Fürst »aber wird alle Hindernisse besiegen, er wird gross, mächtig, unwiderstehlich »sein. Wann wirst Du erscheinen, König der Zukunft?« (Karl Bollmann, Verteidigung des Machiavellismus, 102. l. Quedlinburg, 1858. — Idézve Villariban II. 438. l.)

¹ Villari, III. 119. és 220. l.

² Zr. Discurs. 221. l.

³ Zr. Discurs. 221—222. l.

Hogy azonban ennek az eszmének megragadására is mily befolyással volt a Machiavelli politikai iskolája, kitűnik a következő egybevetésből:

»Nincs is abban kétség, hogy »szám nélkül való magyarság fel »nem zendülne és támadna, ha a »mindenható Úr Isten egy Hunyadi »Jánost, avagy Mátyás királyt »támasztana országunknak valamely »szegeletiből, a ki nyavalyás hazánk- »nak felépítéséhez fogván, fizetésekre, »rendtartásokra, biztatásokra, meg- »tartásokra, oktatásokra nékiek elei- »ben állana, mint régenten cseleked- »tek vala ama fő, vitéz, serény »kapitányink s ugyancsak meghar- »czolna most is. De ez szegény »nemzet, ha szintén bőven és kész »volna is erre, *nincsen kit kövessen,* »*nincs kitől függjön, és híven ren- »deltelessék!*« Zr. Sir. Pan. 282—3. l.

»Nem szabad tehát elmulasztani »ezt az alkalmat, hogy Itália annyi »idő után végre *valamely megvál- »tóját*¹ lássa megjelenni. Nem is »tudom kimondani, mily szeretettel, »mily bosszú-szomjival, mily állha- »tatos hűséggel, mily kegyelettel és »mily örömkönnyekkel fogadnák (ezt »a megváltót) mindazon tartomá- »nyokban, melyek az idegen hadak »beözönlésétől szenvedtek. Kinek aj- »taja nem volna tárva-nyitva előtte? »Mely lakosság tagadná meg neki »az engedelmességet? Mely gyűlöl- »ködés szegülne ellene? Mely olasz »tagadná meg tőle a hódolatot? Hisz »mindenki undorodik ettől a barbár »uralomtól!« *Mach. Princ. XXVI.* fej. 348—9. l.

Zrinyi keresve keresi, milyen legyen, ki legyen a nemzet megváltója. Megírja hervadhatatlan borostyánnal övezett nagy epopeiáját, a *Szigeti Veszedelemet*, mert az, ki az Isten fiának »szent nevéért bátran holt«, vitézség tekintetében örök példaképe marad a nemzetmegváltónak. De a ki ezt az ezer sebből vérző nemzetet újra egyesíteni, romlásából felemelni akarja, nem elég hogy vitéz ember legyen, éber szemű, eszes, ügyes, erős akarattal bíró és szilárd kezű államférfiúi tehetséggel is fel kell ruházva lennie. És belémerül Bonfini és Isthvánfi tanulmányozásába és Mátyásban, az igazságosban, kit az ő pennája soha elegendőül nem dicsérhet, a rinascimento-korbeli erőszakos, szilárd kezű és eszes magyar fejedelemben találja meg politikai ideálját: »Nem mindenik seculum- »ban születik Fénix — mondja Zrinyi — és sok száz esztendeig »kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, a »ki világ s országok megbotránkozásának gyógyítója legyen s »maga nemzetének megvilágosítója. Ilyen vala a mi jó Mátyás »királyunk . . .«²

Machiavelli egész életében hiába vár márványszívű zord ideáljának megjelenésére. Borgia Caesar, kitől lelke bensejében ő maga is megvetéssel fordul el, rég föld alatt porladt már, mikor

¹ »*Non si deve adunque lasciar passare questa occasione, acciocchè la »Italia vegga dopo tanto tempo apparire un suo redentore.*«

² Zr. *Máty. kir.* 136. l.

az *Arte della Guerra*, a *Discorsi* s a *Principe* a számkivetett tancásjegyző éles tolla alatt megszülettek.

Midőn a *Principe* elkészült, a nélkülözések között élő Machiavelli nem tudja még, mit csináljon új művével. A férfikora delén, munkareje teljében levő író és államférfiú végtelenül sinli mellőzését; hozzájárul ehhez még szegénysége, családi gondjai. Nagyon szívesen vállalna a Mediciek alatt valami hivatalt; még »követ hengeríteni« is elmenne, csak alkalmaznák valamire, hogy látnák, megismernék munkaképességét. Szorgalmasan írogat a római udvarnál levő barátjának, Vettorinak és kéri, szóljon érdekében a pápának. Nagybefolyású barátja azonban üres ígéretekkel üti el a dolgot: »Majd alkalomadtán szól érdekében« s áttér ledér kalandjainak és gondolatainak leírására és Machiavellit is biztatja, hogy írjon neki ilyes dolgokat. S az érző szívé, gondos apa, családja naponkint növekedő szükségleteit aggódó arcczal nézve, az éles látású politikus, a hazája fölött gyülekező, félelmesen borus felhőket vigyázva, könnyekkel szemében engedelmeskedik nagybefolyású barátjának,¹ mulattatja képzeletszülte ledér kalandok leírásával és várja, mikor szólítják már Rómába a pápa, vagy valamelyik Medici színe elé.

Végre meggondolja, hogy a fejedelemségre vágyó Medicieknek ajánlhatná munkáját s ezzel talán az ő sorsa is jóra fordulhatna. Hisz különben is azért írta a *Principét*, hogy a Medicieknek megmutassa, miként lehetne erős, hatalmas monarchiát alapítani, melyből az olasz népszabadság azután magától is kifejlődnék. Még egy fejezetet ír tehát művéhez, azt a halhatatlan irodalmi emléket, a *Principe* XXVI. fejezetét, melyben a Medicieket biztatja, hogy vegyék kezökbe a nemzetmegváltás művét. Az ajánlás elébb Medici Giulianohoz, Firenze protectorához, volt intézve; de Machiavelli abbéli félelmében, hogy Giuliano talán el se olvassa művét, addig várt, addig tétovázott, míg Giuliano 1516-ban meghalt. Ekkor a kéziratba az ajánlás fölé Giuliano helyébe a Lorenzo nevét írta; de úgy látszik, ennek se jutott kezébe soha a Machiavelli műve.²

A szerző bizonyára érezte, hogy a Mediciek nem képesek a nagy feladat végrehajtására; ezért tétovázott addig, míg a magas szárnyalású ajánlás irodalmi emlékké lőn, melynek hazafias tüzeből Olaszországban csak a XVIII. és XIX. század kimagasló államférfiai merítenek ösztönt és lelkesedést a nemzetmegváltás művének végrehajtására.

Zrínyink, korát századokkal megelőzve, már a XVII. században megérti, átérzi a firenzei bölcs eszméit. Machiavelli a sebekkel borított, könnyező Itáliát látja, a mint segítségért esdekel; Zrínyi a rettenetes sárkány közeledését látja és érzi, hogy cselekednie kell:

¹ Vettorihoz 1513 április 16-án írt levelében mondja: »E se alcuna volta io rido e canto, Facciol, perchè non ho se non quest'una Via da sfogare il mio angoscioso pianto: És ha néha mégis nevetek, dalolok, azért teszem, mert más-kép nem szabadúlhatok szívszorongató könnyeimtől.«

² Villari, II. 370. 1.

»Látok egy rettenetes sárkánt,
 »mely méreggel dühösséggel teli,
 »kapóul és öleiben viseli a magyar
 »koronát... Szegény magyar nem-
 »zet! ... egyedül legyek-e én őral-
 »lód, vigyázód...? Nehéz ugyan ez
 »a hivatal nékem, de ha az Isten,
 »az hazámhoz való szeretet reám
 »tette, imé kiáltok, ime üvöltök:
 »hallj meg engem élő magyar, ihon
 »a veszedelem.« *Zr. Tör. Áf.* 80. l.

»Nem látjátok, miként kéri (a
 »szolgaságba sülyedt és sebekkel
 »borított Itália) az Istent, hogy küld-
 »jön valakit, a ki az idegenek
 »kegyetlenkedésétől és orczátlansá-
 »gától megváltsa (*che la redima*)?«
Mach. Pr. XXVI. fej. 345. l.

»És noha eddig némi kis remény-
 »sugár mutatkozott, hogy ezt a sok
 »szenvédést Isten az ország megvál-
 »tása végett (*per sua redenzione*)
 »küldte ránk...« *Mach. Pr.* XXVI.
 fej. 344. l.

Nálunk, Magyarorszáiban, senki kétségbe nem vonhatta, hogy dicső családi hagyományainál, vagyoni és társadalmi állásánál és személyes fényes tulajdonainál fogva akkoriban senki más nem lett volna képes a nemzetmegváltás munkájának végrehajtására, csak Zrinyi, a költő, államférfiú és hadvezér.

S míg Machiavelli, képzeletének csalóka birodalmába vonulva, a tehetetlen Mediciekhez intézi hazafias hévtől szikrázó felhívását, Zrinyi névtelenül írt *Siralmas Panasz*-ában a magyar nemzeti királyság feltámasztását sürgetvén, jól tudja, hogy Hunyadi Mátyás kora csak az ő személyében testesülhetne meg újra s hogy ez esetben a nemzet igazi államférfiút és rettenthetetlen hadvezért nyerne a haza felszabadítására:

»De kicsoda vagyon országunk-
 »ban s valljon kicsoda az, ki noha
 »módja lévén benne, országunkkal
 »jót tenni igyekeztek? . . . Gróff
 »Zrini Miklós urunk ő Nagysága,
 »hazánknak igaz hitves fia, minden
 »igyekezetit arra indítaná örömet,
 »hogy országunkkal sok jót tehetne,
 »azt oltalmazná és elővinné; de az
 »irigykedő sátánnak is támasztott
 »szándékjában nem mehet elő ő
 »Nagysága.« *Zr. Sir. Pan.* 282. l.

»Ha tehát Nagyságotok a (Me-
 »diciek) illustris Háza azon kiváló
 »férfiak nyomdokába akar lépni, kik
 »tartományaikat a rabságból meg-
 »váltották (*redimerono*), mindenek-
 »előtt saját nemzeti haderőről kell
 »gondoskodni, mert csakis így lehet
 »teljesen hű, igaz és jó katonákra
 »támaszkodniok.« *Mach. Pr.* XXVI.
 fej. 347. l.

»Nem is vetheti jelenleg az or-
 »szág senki másba reménységét, csak
 »Nagyságotok (a Mediciek) illustris
 »Házába, a mely mostanában feje-
 »delme lévén az Egyháznak, vitéz-
 »sége folytán s az Isten és az Egy-
 »ház kegyeiben részesített szeren-
 »cséje folytán a megváltás (*reden-
 zione*) fejevé lehet.« *Mach. Pr.*
 XXVI. fej. 345. l.

Zrinyink megírja »*Mátyás király életéről való elmélkedései*«-t, hogy egyrésztől önmaga tisztán lássa, milyennek kell a nemzetmegváltó fejedelemnek lennie, másrésztől a nemzetnek is megmutassa, hogy nem királyi vérből származó uralkodó is állhat szabad királyválasztó jogunknál fogva a trónon és hogy az ország nagysága, hatalma, dicsősége az uralkodónak nem családfájától, hanem szellemi és erkölcsi tulajdonságaitól függ,

Ezért emeli ki Mátyás királynak mindazon tulajdonságait és tetteit, melyek új királyválasztás esetén az ő személye mellett szólhatnak:

»Hunyadi Mátyás Hunyadi Jánosnak fia volt, s nem elég-e »az? . . . az atya érdeméért lőn király.«¹ (Zrinyinek is be lehetne tudni atyjának és dédapjának érdemeit.)

»Ezek a dolgok (építkezés, az ország biztossága, városok erősítése, a nemzet dicsőségének emelése, a tisztiségeknek érdemeik részére való adományozása, törvények fundatiója, műveletlenség irtása) nem minden királynak adatnak és legfőképpen azoknak soha sem, a kik a magok országát s alattavaló nemzetét nem »tisztá szívből szeretik és nem gyönyörködnek benne.«² (A német nem szereti nemzetünket; tehát magyart tegyünk meg királyunknak.)

»Sabácztól közép télen szállá meg a király, oly resolútióval, vagy ott meghal vagy megvéski. A ki ilyen resolútióval mégyen a hadban, nem jön szégyenvallással vissza.«³ (Zrinyinek, a költőnek és hadvezérnek legdicsőbb hadi tette szintén téli hadjárata volt.)

»Az ilyen király csinál maga alattvalóiból is vitézeket, a maga példájával felserkenti az aluvókat és felébreszti a szunnyadókat, az ilyen alatt nevelkednek jók és lesznek vitézek minden nemű és rendű emberek.«⁴ (Ilyen volna Zrinyi is.)

»Mi magyarok már azt sem tudjuk, mi a disciplina, mióta Mátyás megholt.«⁵ (Zrinyi a Vitéz Hadnagyban és Áfiumban disciplinára oktatja a nemzetet.)

Mátyás király tudott repraesentálni; »csaknem az egész Ázsia és Európabeli fejedelmektől vala követség nála.«⁶ (Zrinyinket is felkeresték nemcsak a hazai nagy urak, hanem külső hatalmasságok követei is). Midőn Mátyás »megvendégelé a többi királyokat, mely nagy volt az ő providentiája, hogy oly méltóságosan »tarthatta őket és királyi módra; hihető, hogy még otthon is meg »gondolta ő eztet, és arra való készülete is volt, és nem kellett »akkor oztán kétfelé kapni, sem futkosni, keresvén pohárszékeket, »pohárokat és egyebet kölcsön másoktól. Azt írja a historia, hogy »semmi híjja nem volt a három király tartására való méltóságnak.

¹ Zr. Máty. kir. 137—138. l.

² Zr. Máty. kir. 175. l.

³ Zr. Máty. kir. 160. l.

⁴ Zr. Máty. kir. 172. l.

⁵ Zr. Máty. kir. 177. l.

⁶ Zr. Máty. kir. 177. l.

»Ezek mind méltóságra való grádicsok, a kit
 »Mátyás el nem mulatott, sem más nem mulatja el,
 »a ki olyan léssen, mint Mátyás«. ¹

Látjuk tehát, hogy Zrinyi önmagát érzi hivatva a szerencsétlen haza felszabadítására. Csak azt sajnálja, hogy a nemzet romlásának saeculumában született és nem azokban a dicséretes időkben, midőn a hazáért koczkára tehetne volna életét. »De mire való léssz a most,« — mondja Hadtudományi Munkáinak dedicatiojában — »hogy ne szánjam véretem, ne szánjam életemet? Miért kívánjam tehát haláloamat? *Kit váltok* s kit szabadítok meg véle?« Megváltója szeretne lenni nemzetének, a ki, mint dicső őse, ha kell, életét és vérért áldozza nemzete dicsőségeért, önállóságáért.

És itt jutunk el a Machiavelli és Zrinyi felfogása közt levő különbséghez. Machiavelli a szolgaságból, Zrinyi a büntől akarja nemzetét megváltani, mert ezzel isten csapása is megszűnik. Machiavelli az egyénbe vetett határtalan bizalmánál fogva egyetlen egy ember energiájától, vitézségétől, vakmerőségétől, lelketlenségétől várja a nemzet felemelésének csodáját. Zrinyi nem veti korlátlan bizalmát az egyéniségbe. A kit Isten kiválaszt a haza felszabadításának szent munkájára, az az erkölceiben megtisztult nemzet egyetértő akaratából fogja a királyi koronát és vezéri kardot viselni. Machiavelli szerint a nemzetmegváltó fejedelem erélyes, eszes, vitéz, bátor, de márványszívű legyen, a ki sem becstelenséget, sem bectelenséget, sem hűséget, sem hűtlenséget nem ismer, a kinek egyetlen célja a haza nagysága, felvirágoztatása. Zrinyi szerint a nemzetmegváltó legyen erélyes, eszes, vitéz, bátor, áldozzon fel mindent, ha kell, saját életét és vérért is nemzetéért, de nem szabad sem hitszegőnek, sem árulónak lennie. »A királyok »szava szent, ... az ő szava sakramentum.« ²

Zrinyi tehát nem fogadja el feltétlenül Machiavellit, hanem saját erkölcsi felfogásához alkalmazza az átvett eszméket. Az elté-

¹ Zr. Máty. kir. 159—160. l. — Kanyaró Ferencz a »Mátyás király életéről való elmélkedések«-et Zrinyi királyságra való törekvése programbeszédének tartja. (Tört. Tár 1890. 285 l.) — Rónai Horváth Jenő szerint (Zrinyi Hadtudományi munkái 186. l.) Zrinyi gondolt ugyan arra, hogy a nemzeti királyság megújítása Magyarország boldogságára válnék s nem lehetetlen, hogy Zrinyi magát hivatottnak érezte a magyar nemzet sorsát intézni, de azért a »Mátyás király«-nak nem lehet oly rendkívüli fontosságot és oly célzatosságot tulajdonítani, hogy programbeszédnek mondhatnók. — Széchy Károly a Beöthy Képes Irodalomtörténetében (I. k. 375. l.) szintén kimondja, hogy nem egészen valószínűtlen föltevés, hogy Zrinyi lelkétől talán az a gondolat sem volt idegen, hogy személyében a magyar nemzeti királyság eszméjét megtestesítse és a Hunyadi Mátyás korát elevenítse újra fel. — Ezek alapján, Zrinyi munkáit Machiavelli eszméinek világánál vizsgálva, tisztán kitűnik, hogy nagy költőnk nem kívánt ugyan programbeszédet adni, de határozottan hivatottnak érezte magát a nemzet sorának intézésére. A »Mátyás király«-ról szóló elmélkedés tanulmány önmagára nézve, hogy milyen tulajdonságokkal bírjon a nemzetmegváltó, de másrészről oktatás a nemzetre nézve, hogy újabb királyválasztás esetén milyen embert helyezzen Mátyás király örökébe.

² Zr. Máty. kir. 139. l.

rés oka abban rejlik, hogy Zrinyi, épúgy mint Aristoteles »*Politiká*«-ja a legjobb kormányformát, vagyis azt keresi, milyen legyen a tökéletes fejedelem. Ellenben Machiavelli az anatomus kérlelhetetlenségével azt kutatja, hogy tényleg milyenek voltak az ő korában s a történelemnyujtotta példákban a hatalmas államokat alapító fejedelmek.¹ Zrinyi tehát a Machiavelli tapasztalati, historiai, de az inductio teljességének hiányánál fogva mégis egyoldalú álláspontjával szemben ethikai alapra helyezi ideálját s ezzel összhangzásba hozza a keresztény erkölcs elveivel.

E szerint Zrinyinek az egyéniségbe vetett bizodalma sem oly határtalan, mint a Machiavellié. Láttuk, hogy Zrinyi e tekintetben is jobban megközelíti a modern felfogást, mert szerinte az ország sorsára elhatározó befolyással lehet ugyan egyes kiváló, hadszervező, eszes, vitéz, bátor és nemes indulatu ember akaratereje és tehetsége, de csak a tiszta erkölcs alapjára álló, egyetértő nemzet képes ily egyéniséget maga fölé emelni, hogy megválasztott vezére kiváló erkölcsi és szellemi tulajdonságainak erejét magára hatni engedje.

V.

Nemzeti hadsereg.

Az idegen hadak. — A zsoldos hadak és szabad csapatok. — Önmagunkban kell bízunk. — Nemzeti hadsereg. — Fegyelem. — A nemzeti hadsereget a parasztságból kell megteremteni. — Zrinyinek a népről való véleménye. — Machiavelli hada megfutamodik.

A megváltónak a nemzet felszabadításához erős, fegyelmezett hadseregre van szüksége.

Az idegen hadak mitsem érnek.

»Ám látjuk, mennyit végeztek
»eleitől fogva ama roppant német,
»olasz, spanyor nemzetekből való
»nagy seregek az egy török nemzet
»ellen... Sőt ugyan ő miattok [az
»idegenek miatt] veszünk mi el
»ennyire, mert mi magyarok reájok
»támaszkodván, és magunk között
»meghasolnván ő miattuk, a tulaj-
»donokkal nem sokat gondolánk.«
Zr. Sir. Pan. 267—8. 1.

»Ujra mondom tehát [a mit az
»*AdG.*-ban bővebben is kifejtettem],
»hogy a katonaság minden neme
»között legártalmasabbak az országra
»nézve az idegen (segítő) hadak...
»És az ambitiosus fejedelem vagy
»köztársaság nem találhat kedvezőbb
»alkalmat valamely város vagy tar-
»tomány elfoglalására, mint mikor
»arra kéri, hogy az ország védel-
»mére saját seregét küldje.« *Mach.*
Disc. II. könyv, XX. fej.² 330.,
332. 1.

¹ Ezt verulámi Bacon vette először észre, mondván: »*Gratias agamus Machiavello et hujusmodi scriptoribus, qui aperte et indissimulanter proferunt quid homines facere soleant, non quid debeant.*« De augmentis scientiarum, lib. VII. cap. II.

² A fejezet címe: »*Quale pericolo porti quel Principe o quella Repubb-*

»Mert én nem látok egy szom-
 »szédot is, sem egy idegen nemzetet,
 »a ki a mi kedvünkért örömet sze-
 »rencséltesse a maga békességes vol-
 »tát a mi veszedelmünkkel.« (Zrinyi
 ezután sorra veszi a körülöttünk
 levő népeket, a lengyelt, németet,
 olaszt, spanyort, francuzt, muszkát
 és az angolt. Éles és csakis az
 olasznak kedvező megjegyzései végén
 kimondja, hogy az idegenektől nincs
 mit reménylenünk) . . . »A német-[ről
 »ki hinné,] hogy kívánja a magya-
 »roknak ismét oly talpra állását, a
 »kítűl azután is tartani kelljen? . . .
 »És ha szintén ad is segítséget, [ki
 »hinné,] hogy az ha nyer mit, magá-
 »nak ne akarja tartani? . . . Francuz
 »nemzetről van mit mondanunk.
 »Ez a nemzet . . . mikor nem magá-
 »nak keres s nem magának hadako-
 »zik, nem igen sok jót várhatni
 »tőle . . . A francuz, ha győzedelmes,
 »eltűrhetetlen, ha nyomorodott, sem-
 »mire kellő.« Zr. Tör. Áf. 83.—86. l.

»Héjában remélnjük szomszédok-
 »tul s más idegen barátinktul segít-
 »séget.« Zr. Tör. Áf. 81. l.

»És ti most nem védhetitek meg
 »alattvalóítókat és oly két-három vá-
 »ros között vagytok, melyek inkább
 »halálotokat, semmint életben mara-
 »dástokat kívánják. Ha pedig kimen-
 »tek Toscanából, látni fogjátok, hogy
 »egész Itália a velenceiek, a pápa
 »és a francia király alá tartozik.
 »A velenceiek gyűlölnék benneteket
 »és pénzt kérnek tőletek az ellene-
 »tek való hadakozásra: jobb, ha
 »magatok költitek el a pénzt az ő
 »ellenük való hadakozásra. Mennyire
 »lehet megbízni a pápában és her-
 »cegben (Borgia Sándorban és Cae-
 »sarban), mindnyájan tudjátok. Eddig
 »nem lehetett velők szövetséget kötni
 »és ha szintén lehetne is, ismétlem,
 »csak azok az urak lesznek bará-
 »taitok, kik nem bánthatnak . . . A mi
 »a francia királyt illeti, valóban
 »szükség van már olyas valakire, a
 »ki tartózkodás nélkül ki merje
 »mondani az igaságot és az én
 »leszek. Vagy nem talál Olaszország-
 »ban rajtatók kivül akadályt s akkor
 »veszve vagytok, vagy lesz más ellen-
 »állás is és akkor üdvösségtek attól
 »függ, hogy meg tudjátok-e maga-
 »tokat annyira becsültetni, hogy el
 »ne hagyjon és a többinek zsákmá-
 »nyául oda ne vessen benneteket.«
 Mach., *Discorso sulla Provvisione
 del danaro*,¹ Villariból, I. 434—
 435. l.

»Gondoljátok meg, hogy nem
 »mindig lehet kezünket a más kardja
 »markolatára tennünk, jobb tehát, ha

lica che si vale della milizia Ausiliare o Mercenaria: Mily veszedelmes a feje-
 delemre vagy köztársaságra nézve, ha idegen vagy zsoldos had segítségével él.«

¹ Machiavelli »*Parole da dirle sopra la provvisione del danaro*: Pénz
 előteremtése tárgyában tartandó beszéd«-e, Villari szerint (I. 433. l. 2. jegyz.),
 a köztársaság élén álló Soderini meghagyásából készült, a ki ezt a remek beszé-
 det a nemzeti hadsereg felállítására érdekében a nagy tanácsban el is mondta.
 Alább, a IV. fejezetben újabb bizonyítékokkal fogunk találkozni arra nézve,
 hogy Zrinyi Machiavellinek ezt a discursusát jól ismerte. Minthogy azonban a
 mű nyomtatásban csak 1822-ben, az *Antologia di Firenze* VII. kötetében jelent
 meg először, világos, hogy Zrinyi ezt a beszédet kéziratból ismerte.

»a saját kardunkat kötjük fel.« *U. o.*
435. l.

A zsoldos hadak az országot romlásba döntik. Machiavelli szerint a katonai erények, melyeknek nem szabad a polgáriaktól különbözniök (*AdG. 18. l.*), nem lehetnek meg azokban, kik saját kezükre, mesterséggként űzik a hadakozást. Ezért aztán megveti, gyűlöli a szabad csapatok kapitányait s a zsoldos hadakat, Itália fekélyét, romlását. Zrinyi, a XVII. századbéli magyar viszonyokra alkalmazva, teljesen osztja Machiavelli véleményét.

»De kicsodás seregeket?... men-
»tül rosszabb, hitetlenebb, istentele-
»nebb, tolvajabb volt az országban,
»a gyűlt össze... Ki volt... had-
»nagya?... A ki még jobban meg-
»előzte a többit részegséggel, garáz-
»dasággal, kevélységgel, a ki a maga
»vitésze rudimentáit vagy kassai
»kereskedőkön, vagy kecskeméti tó-
»zséreken, vagy soproni kalmárokon
»vagy más szabad városok s sze-
»gény polgárok kárán végezte el;
»a ki nem jó hírért, névért s becsü-
»letért, hazájához való szeretetiért
»iratta be magát a hadakozásban,
»hanem hogy jobban ezeket az ott
»jenn megírt virtusokat szabadabbul
»üzhesse; a ki hogy jobban valami
»boszuját valamely falura vagy ne-
»mesemberre tölthesse, kívánt hadi
»emberré lenni, hogy evvel a titulus-
»salmind módot, mind mentséget vét-
»kének, mind impunitást találjon.«
Zr. Tör. Áf. 93—94. l.

»A ki vitézkedni akar, álljon be
»az megmutatott hadi rendben; a
»ki nem akar, legyen úr, legyen fő-
»ember, legyen polgár, legyen mester-
»ember, de szabad legény ne legyen,
»mert az corumpálja a többit is.«
Zr. Tör. Áf. 112. l.

»A kik nem alattvalóid és mégis
»szívesen állnak hadba, országuknak
»nem javából, hanem söpredékéből
»kerülnek ki; mert mentül garázdább,
»munkakerülőbb, fékezhetlenebb,
»istetlenebb valaki, a szülői hata-
»lom alól megszököttek, a káromko-
»dók, kártyások, elcsigázottak azok,
»kik hadba gyűlnek, a kiknek erköl-
»csei mindenben ellenkeznek az igaz
»és jó katonaság fogalmával.« *Mach.*
AdG. 33. l.

»Mert sohasem lehet az olyan
»embert (kapitányt) jónak mondani,
»a ki oly mesterséget űz, a melynél
»fogva, ha mindig hasznát akarja
»látni, ragadozónak, csalónak, erő-
»szakosnak kell lennie, szóval oly
»tulajdonságokkal kell felruházva
»lennie, melyek szükségképen nem
»jóvá teszik az embert. [A hadako-
»zást mesterséggként csak az állam
»üzheti, de egyesek nem.]« *Mach.*
AdG. 18. l.

»Atyáink idejében, Francesco
»Sforza, hogy béke idején is meg-
»élhessen, nemcsak megcsalta a mila-
»nóiakat, a kiknek zsoldjában állott,
»hanem szabadságuktól is; megfosz-
»totta őket és fejedelmükké lett.
»Ilyenek voltak az olaszországbeli
»többi zsoldosok is, a kik saját
»mesterséggként üzték a katonásko-
»dást.« *Mach. AdG. 19. l.*

A nemzeti hadsereg megteremtésének legnagyobb akadályá
a zsoldos hadak, a szabad csapatok. Ezért gyűlöli őket Machia-

velli annyira, hogy majdnem minden művében találkozunk a zsoldosok iránt érzett megvetésének, gyűlöletének jeleivel. Így a *Storie Fiorentine* első könyvének végén a zsoldos hadak keletkezéséhez révén, keserűen így kiált fel: »Ezekkel a henye fejedelmekkel, ezekkel az aljas hadakkal lesznek tehát teive e történeti munkám »lapjai!«¹ Az *Arte della Guerra* végén pedig így fakad ki ellenük: »Mert lehet-e ezeket a katonákat arra bírni, hogy eddigelé »szokásos fegyvereiken kívül mást és esetleg az ásót és két-három »napi élelmet is magukkal hordjanak? Lehetséges-e földásáshoz »rendelnem és naponkint több óra hosszat fegyvergyakorlatra szorítanom őket, hogy azután az igazi háborúban hasznukat vehessem? »Fognak-e ezek valaha a játéktól, fajtalanságtól, káromkodástól »és garázdaságtól tartózkodni? Lehetséges-e fegyelemre szoktatni »őket?... Mit ígérhetnék nekik, hogy tisztelettel viselkedjenek irántam, hogy szeressenek és féljenek tőlem, ha a háború végeztével »semmi közösség sem marad közöttünk? Mivel szegyenítsem meg »őket, kik születésük- és neveltetésüknél fogva szeméremérzetet nem »ismernek? Miért engedelmeskedjenek nekem, mikor nem is ismernek? Melyik istenre, melyik szentre eskessek meg őket? Arra, a »kit imádnak, vagy arra, a kit káromolnak? Hogy imádnák valamelyiket, nem tudok róla; de jól tudom, hogy mindegyiket káromolják. Higyjem-e, hogy az isteneknek adott ígéreteiket megtartják, »midőn minden órában káromolják őket? Hogy tisztelhetnék az »az embereket, kik istent is megvetik? Lehetséges-e tehát ebbe az »anyagba valami jót belénevelni?²

Az idegen hadak és zsoldosok tehát mind Machiavelli mind Zrinyi szerint nemcsak hogy nem szabadíthatják fel az országot, hanem ellenkezőleg még nagyobb romlásba döntik. De azért nem kell elcsüggednünk:

»De miért kelljen elvesznünk
»avagy kétségben esnünk, míg Isten
»mennyországban az mi bizodalunk
»lehet, míg karunkban kopját, mar-
»kunkban szablyát szoríthatunk?
»Avagy külbomb-compositióból va-
»gyon-e az mi ellenségünk felépítve?
»vagy nem azoktól a vitéz magya-
»roktul származtunk-e mi, kik kevés
»néppel számtalan sok ezer pogányo-
»kat kergettek?... [És mégis] csúf-
»sága lettünk nemzeteknek és ma-
»gunknak, ellenségünknek pedig...

»Nem szabad tehát elcsügged-
nünk (*È necessario però non perdersi d'animo*), a mért egyes kísérletek eddig sikertelenek maradtak, mert ha megteremtjük a nemzeti hadsereget, azonnal meglesz a hozzá szükséges emberanyag is.«³ »Nagy »virtus [erő, vitézség] van itt az »egyéneken, csak jó vezetőik legyennek. Csak figyeljétek meg a párbajokban és kisebb tömegek vialában, mennyire felülmúlják az olaszok a többieket erő, ügyesség

¹ »Di questi adunque oziosi Principi, e di queste vilissime armi sarà piena la mia istoria.« Ist. Fior. I. könyv, 87. l.

² Mach. AdG. VII. könyv, 298—299. l.

³ A Pr. XXVI. fej.-e kivonatos ismertetéséből. — Villari, II. 400. l.

»prédájává. Miért? a vitézségnek
»disciplinája meg nem tartásáért.«
Zr. Tör. Áf. 90. és 92. l.

»és ész dolgában. De mihelyt seregbe
»osztják őket, nem érvényesülnek
»jó tulajdonságaik a vezetők gyen-
»gesége folytán, mert . . . senki nem
»engedelmeskedik.« *Mach. Pr.* XXVI.
fej. 346. l.

Nemzeti hadsereget kell tehát teremteni és ezt kellő fegyelem-
tartásra nevelni. Mert »a bölcsek véleménye szerint nincs tartha-
»atlanabb, állhatatlanabb valami, mint az oly hatalom híre, mely
»nem saját haderőre támaszkodik. Saját haderő pedig csak az,
»mely saját alattvalóiból áll.«¹ »Csak a kik saját dicsőségükért
»harcznak, lehetnek jó és hűséges katonák.«² »A zsoldos hadakat
»nem lehet oly hűségessé nevelni, hogy készek legyenek érted
»meghalni; . . . nem lakozhatik bennük a katonai erényeknek azon
»foka, mely képessé tegye őket a csak némileg is vitéz ellenségnek
»ellenállni . . . Ez csak saját alattvalóitól telik ki, ezért szükséges,
»hogy az állam a saját alattvalóiból szervezze hadseregét, úgy,
»mint a rómaiak tették.«³

»Ha kérded: kit kívánok s mi-
»csoda nemzetet akarok oltalmomra,
»azt mondom: a magyart kívánom.
»Miért? azért, mert ez a *legalkalma-*
»*tosabb, legerősebb, leggyorsabb, és,*
»*ha akarja, legvitézebb nemzetség.*
[Kétszáz esztendeje harcol Európa
a törökkel, de eddig csak a
magyar tudott neki ellenállni.]
»Azért magyart kívánok oltalmamra,
»nem indust, nem gramantát, sem
»olaszt, sem németet, sem spanyort.
»Csak jobbítsuk meg magunkat, . . .
»tegyük régi helyére és méltóságára
»*militarem disciplinam*; egy nem-
»zetnél sem vagyunk alábbvalók.«
Zr. Tör. Áf. 95—96. l.

»Szükséges azért, hogy a magyar
»nemzet, ha ettől a fenforgó víztől
»meg akar szabadulni, ha magának
»posteritásának megmaradást kíván,
»tartson fegyvert kezében; de nem
»úgy mint eddig . . . Az ország tart-
»son egy ármádát tábori kézen, a

»Egynémely hadi író azt a sza-
»bályt állítja fel, hogy a katonákat a
»mérsékelt éghajlat alól kell szedni. . .
»Ez azonban csak oly fejedelmre
»vonatkozhatik, ki az egész világnak
»ura és így onnan válogathatja
»hadait, a honnan neki tetszik. De
»ha általános érvényű szabályt aka-
»runk adni, ki kell mondanunk, hogy
»minden köztársaság vagy királyság
»a saját . . . országából szedje kato-
»náit.« *Mach. AdG.* I. könyv, 32. l.

»Mindenekelőtt saját nemzeti had-
»erőről kell gondoskodni, mert csakis
»így lehet teljesen *hű, igaz és jó*
»*katonákra* támaszkodnia. És ha
»mindannyian külön-külön is jók
»lesznek, együttesen még jobbakká
»fognak válni, midőn azt látják majd,
»hogy saját fejedelmük parancsol
»nekik és hogy ez a fejedelem becsüli
»és megtartja őket szolgálatában.
»Meg kell tenni tehát az előkészü-
»leteket e haderő szervezésére, hogy

¹ *Mach. Princ.* XIII. fej. 169. l.

² *Mach. Disc.* I. könyv, a XLIII. fej. címe.

³ *Mach. Disc.* I. könyv, XLIII. fej. 167. l.

»ki mindenfelé, minden órában, minden szempillantásban, télen, nyáron, oda mehessen a hová a szükség kívánja. Ez minden fundamentomja a mi megmaradásunknak.« *Zr. Tör. Áf.* 97. 1.

»olasz vitézséggel védekezhessünk az idegenek ellen.« *Mach. Pr.* XXVI. fejt. 347. 1.

»Nálunk nem elég tehát hadsereget vezényelni tudni, ezt a hadsereget előbb meg kell teremteni, még pedig úgy, hogy a hadszervezés alapja a feltétlen fegyelem legyen.«¹

Mennyire lelkesedik Machiavelli a fegyelemért, kitűnik munkáinak minden sorából: »Még éltetek folyamán meg fogjátok látni — így szól egyik levelében — mily nagy a különbség a saját polgáraitokból válogatott és a jelenlegi corumpált katonák között; mert eddigelé a bordélyházakban nevelkedett ifjú, ki atyjának nem akart engedelmessé válni, lett katonává; de ezután a jó nevelésű, a tisztességes iskolákban nevelkedett ifjakból kerülnek ki a vitézek, a kik tisztességet szereznek maguknak és hazájuknak.«²

Hasonlóképen nyilatkozik az *Arte della Guerrában* is: »Minthogy a régi katonai disciplina teljesen romlásnak indult és a régi rendtartástól nagyon is eltávolodtunk, ezért támadt az a szerencsétlen felfogás, mely a katonaságot előtűnk gyűlöletessé teszi, úgy hogy mostanában még szóba se szeretünk állni azokkal, kik a hadi mesterséget gyakorolják.«³

Zrinyi is lehetetlennek tartja, hogy a korabeli katonaságot a tervbe vett hadszervezésnél felhasználhassák:

»Ha én a katonának azt mondanám: viselj fegyverdereket, karabínt, tartsd meg a rendet; ha a hajdúnak: viselj muskétát és pikát, ne hájg ki az te rendedből, mit mondana nekem? legelőször megnevetne, azután meggyűlölné... Hun van a magyarnak régi jó hira!... Senki nem néz rendtartást, senki nem kívánja, sőt gyűlöli... Más nemzetek könyveket írnak seregek rendeléséről, mi pedig azokat nevetjük.« *Zr. Aphor.* 265. 1.

»Lehetséges volna-e, hogy én a mai katonának valamelyikével a szokottnál több fegyvert és a fegyveren kívül még két-három napra való eleséget és ásót hordathatnék?... Avagy lehet-e ezeket a zsoldosokat valaha oly disciplinára, oly engedelmességre és tisztességtudásra szorítani, hogy ha a tábor közepén egy almával megrakott fa állna, érintetlenül hagynák, a mint hogy olvasható, hogy a régiek hadseregénél az ilyen eset gyakran megtörtént?« *Mach. AdG.* VII. könyv. 298. 1.

Zrinyinek nem volt szüksége Machiavellire, hogy a fegyelem feltétlen szükségességéről meggyőződjék. Machiavelli csak megerő-

¹ *Mach. AdG.* 298. 1.

² *Mach.* leveleiből, Villari I. 515. 1.

³ *Mach. AdG.* Bevezetés. 3. 1.

sítette a tábornoknál és harcoláson szerzett meggyőződésében és azért még Machiavellinél is élesebben és sűrűbben hangoztatja, hogy a disciplina első feltétele a nemzeti hadsereg sikeres működésének. A disciplina — szerinte — sacramentum, melynek megtartásában mindnyájunknak concurrálnunk kell. Mély hazafiai fájdalom és önálló tapasztalatokon alapuló meggyőződés hangzik ki minden sorából:

»Engedetlen néppel az ember nemcsak életét, de még tisztességét is elveszti. Oh magyar vitézek, tanuljatok másoktól, ... némettől, ... töröktől...«¹

»Soha Mátyás oly dolgokat nem vitt volna véghez, ha ő rendtartást magában nem csinált volna és disciplinát; az nélkül a had nem had, hanem confusio. Mi magyarok bizony már azt sem tudjuk micsoda a disciplina, ... [a mióta] megholt Mátyás király.«²

»Nincs nemzetség, a ki jobban csúfolkodjék a rendtartással mint a magyar; maga nincsen ismét nemzetség, a kinek nagyobb szüksége volna reá a magyarnál.«³

»A disciplina militaris közülünk régen elveszett... Ha találkoznék... valaki a ki valamit akarna reformálni a népeken, mind elszöknének alula és másuva mennének... Heában, ... minnyájan kellene hogy szentül megtartanak a disciplinát.«⁴

»Minnyájunknak kell a kik magyarok, horvátok vagyunk ebben concurrálnunk, s ezt a militaris disciplinát megszabnunk, kit törvényképpen tartunk meg sacramentum módjára.«⁵

»Az aljos rendek az kik effectuálják a parancsolatot, engedelmesek legyenek.«⁶ »Ez fő hadnagynak [fővezérnek] szükség, minden fő és apró tiszteken s vitézeken élet-halál hatalma legyen.«⁷

Az egyszerű, romlatlan népbe, saját alattvalóinkba beléolthatjuk még ezt a fegyelmet; a rosszindulatú, romlott idegen népbe nem;⁸ — ez a Machiavelli meggyőződése. A nemzeti hadsereget tehát az ország népességéből, saját alattvalóinkból s főképen a föld népéből kell szerveznünk.

Machiavellinek ez az eszméje — mint említettük — nem ötletszerűen keletkezett, hanem tapasztalatai, tanulmányai alapján fejlődött és csak lassankint domborodott ki. Előbb az idegen hadak veszedelmét, a zsoldos csapatok fegyvelzetlenségét, megbízhatat-

¹ *Zr. Aphor.* 274. l.

² *Zr. Máty. kir.* 177. l.

³ *Zr. Centur.* 343. l.

⁴ *Zr. Aphor.* 295. l.

⁵ *Z. Tör. Áf.* 113. l.

⁶ *Zr. Discurs.* 206. l.

⁷ *Zr. Táb. k. Tr.* 370—1. l.

⁸ *Mach. AdG.* VII. könyv. 301. l.

lanságát észlelte saját szemével, különösen Borgia Caesar mellett és a pisai kudarcz alkalmával. Ugyancsak Borgia Caesar mellett azt tapasztalja, hogy a rettegett zsarnok és hódító előbb francia segítséggel próbálta célját elérni, de látva a segítő hadak nagy veszedelmét, zsoldosokat fogadott, a kik legalább nem másnak, hanem neki engedelmesskedtek; majd ezeket is elvetve, saját hadsereget szervezett, melylyel mindenfelé győzelmet aratott és tekintélyt szerzett eladdig megvetett, gyűlölt nevének.¹ Machiavelli ezután Németországba való küldetése alkalmával megbámúlja és utazásáról küldött jelentéseiben (1508-ban) le is írja a svajczi kantónok politikai és hadi szervezetét.² Lelkesedik a hazájukat fegyverrel védelmező, »szabad szabadságban (*libera libertà*)« élő jőzán, izmos svajcziakért és köztársaságukért; politikai és hadi szervezetüket Olaszországra nézve is utánpótlásra méltónak tartja. Hozzájárul ehhez a győzhetetlen római légiók példája, melyet olvasmányaiól ismer. Így jut aztán arra a meggyőződésre, hogy a haza védelmére a nép kezébe adandó a fegyver; tizenhét éves korától negyven éves koráig minden polgár katoná legyen, kik ünnepnapokon gyakorolva, bármely pillanatban a zászlók alá sorakozzanak. Ez az eszme tölti be ezentúl valóját egész életén át: a modern államok katonai hatalma a fegyverviselő nép, a nemzeti hadsereg.³

Ezt az egész Európára nézve jóslatszerűvé vált eszmét vette át, korát szintén századokkal megelőző Zrinyink, még pedig oly időben, midőn a nagy Machiavelli eszméit egész Európában alig érti még valaki. Átvette pedig azért, mert a saját tapasztalatai szintén a Machiavelli tanítását igazolták: Az ellenünk küzdő töröknek hadi ereje nemzeti hadseregében rejtett. Ez ellen sikerrel csak hazáját szerető és lelkesen védő nemzeti hadsereg küzdhet.

Az egész ország fegyverfogható tagjait magába foglaló had-

¹ *Mach. Princ.* XIII. feje.

² »Machiavel en personne est venu en Suisse. Il a passé quelques jours sur notre territoire, bien peu de jours, il est vrai; mais un temps suffisant pour donner à cet esprit pénétrant par excellence l'occasion de se faire une idée exacte de l'organisation politique des Confédérés, du fort et du faible de leurs institutions, et pour qu'il ait appris à connaître les traits distinctifs du droit public qui unissait les 12 Ligues ou cantons, dont se composait en ce moment le corps helvétique.« *Machiavel et les Suisses*, Al. Daguét (Extrait du Musée Neuchâtelois, 1877). Villariból II. 68. l.

³ Max Jähns, porosz tábornoki vezérőrnagy, jeles hadi író, *Machiavelli und der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht* czim alatt így ír (Kölnische Zeitung, 1877) a nemzeti hadsereg eszméjéről: »... ich will ihn bezeichnen als den ersten modernen Menschen, dem der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht zum Gegenstande wissenschaftlicher Erwägung wurde... Dies gilt auch von den militär-politischen Ideen Machiavelli's. Sie zeichnen ihn als einen die Zeitgenossen hoch überragenden Geist, welcher die schweren Gebrechen des damaligen Kriegswesens erkannte und die Mittel angab, sie zu heilen.« (Villariból, III. 83. l.) — *Macaulay* szerint Machiavellinek abbéli fáradozása, hogy hazájának nemzeti hadsereget igyekezett teremteni, nevének és emlékének örök tisztelgetet vívott ki. (Villari, II. 453. l.)

sereg azonban mind Machiavelli, mind Zrinyi szerint csak fokoza-
tosan teremthető meg. Eleinte kisebb, állandó sereget kell saját
alattvalóinkból szervezni, mely magva legyen az általános népföl-
kelésnek.

Kiket sorozzunk be ebbe a hadseregbe, arra nézve a régi
latin írók alapos útmutatást adnak. Machiavelli Vegetiustól kér
tanácsot. Nézeteit Zrinyi is átveszi, de nem Machiavelliből, hanem
közvetlenül Vegetiusból, latin nyelvű szözszerinti idézetben:

»Szükséges, hogy régiek autori-
»tássával támogassam discursus-
»mat; kik között az egész historiku-
»sok consensusából nem találok jobb
»mestert mint a Vegetius volt, a kire
»én nem relegálom az én magyarimat,
»hanem im ez kis beszédet maga-
»mévá teszem itten...¹ *Nunquam*
»*credo potuisse dubitari aptiorem*
»*armis rusticam plebem, quae sub*
»*dio et calore nutritur, solis pati-*
»*ens, umbrae negligens, balnearum*
»*nescia, deliciarum ignara, simpli-*
»*cis animi, parvo contenta, duratis*
»*ad omnem laborum tolerantiam*
»*membris, cui gestare ferrum, fos-*
»*sam ducere, onus ferre, consuetudo*
»*de rure est; et nescio etiam quo-*
»*modo minus timeat mortem, qui*
»*minus deliciarum novit in vita...*
»*Piscatores, aucupes, dulciarios,*
»*linteones, omnesque qui aliquid*
»*tractasse videntur ad Gynaecia*
»*pertinens, longe arbitror pellendos*
»*esse a castris. Fabros ferrarios,*
»*carpentarios, macellarios, et cer-*
»*vorum aprorumque venatores con-*
»*venit assumere in societatem mili-*
»*tiae.*«² *Zr. Tör. Áf.* 100—104. l.

»Valahányan eddig a kérdéstről
»írtak, mindnyájan megegyeznek
»abban, hogy jobb őket a föld népé-
»ből (*dal Contado*) válogatni, mivel
»ezek oly emberek, kik hozzászoktak
»a nélkülözéshez, fáradalmakhoz,
»hozzászoktak a napban álláshoz, az
»árnyéket nem keresik, tudnak vas-
»sal bánni, árkot ásni, terhet hordani
»és alattomosság és rosszindulat nél-
»kül valók.« *Mach. AdG.* I. 34. l.
»Ezek az írók... azt mondják,
»hogy madarászok, halászok, szaká-
»csok, kerítők és mindazok, kiknek
»mulatságkészítés a mesterségük, nem
»valók katonának; ellenben a föld-
»műveseken kívül kovácsokat, lópat-
»kolókat, faműveseket, mészárosokat,
»vadászokat és egyéb hasonlókat
»soroznának be. De én nem sokat
»törődném mesterségükkel, csak
»azzal, hogy kit használhatok inkább.
»És ebből az okból a földművesek,
»kik hozzászoktak a földmunkához,
»mindnél hasznosabbak. Mert a sereg-
»ben erre minden mesterségnél
»nagyobb szükség vagy. Ezután
»jönnek a kovácsok, faművesek, ló-
»patkolók, kőfaragók...« *Mach.*
AdG. I. könyv, 43. l.

¹ A négy lapra terjedő hosszú latin idézetből csak azt a részt vesszük,
melyet Vegetiusból Machiavelli is átvett.

² A latin idézet magyar fordítása: »Nem hiszem, hogy valaki kétségbe
vonná, hogy katonai szolgálatra legalkalmasabb a paraszt ember, ki a szabad
ég alatt a forráságban nő fel, a nap hevét türi, az árnyékkal nem törődik, a
fürdőkre nem vágyik, a gyönyöröket nem ismeri, egyszerű észjárású, kevéssel
megelégedett, minden munkára izmos tagokkal bír, ki szokva van a szántáshoz,
az árok-ásáshoz, teherhordozáshoz s mindezt mezei megszokásból könnyen megteszi;
és a harcokban — nem tudom, mi módon — de kevésbé fél az a haláltól,

Zrinyi tehát itt nem Machiavellit, hanem Vegetiust fogadja el tekintélynek, vagyis a kérdés lényege tekintetében megegyezik mindkettővel, a részletekkel pedig, hogy a madarászokat és szakácsokat besorozzák-e katonáknak, nem foglalkozik, mivel a mi viszonyainkra különben se alkalmazhatók. Egyébiránt valamint egyebütt, úgy itt is önálló felfogással, a mi viszonyainkhoz alkalmazkodva, igyekszik a kérdést megoldani:

»A jó nemes, a jó katonát
 »inkább kell venni ha vagyon, de
 »ha nincsen, *a porbul* [pórbul] kell
 »előállatnunk hadi népünket; ez jobb
 »amaz eltunyult nemesnél és jobb
 »amaz udvarokban nyalakodó része-
 »geskedő katonánál, jobb annál is,
 »a ki végbeli név alatt semmit sem
 »tud egyebet, hanem falurul falura
 »quartélyozni, kóborlani, *lopni*,
 »szegény embert nyomorgatni. A
 »kinek ilyen élete volt, távul kell
 »tüle futni, rühös juh az ilyen, a
 »többit is megrühösítené; jobb azért
 »ama jó ifjú *pogár legény*, mert
 »annak is némelyike rosz, sőt rosz-
 »szabb a többinél. Könnyen megis-
 »méri a kinek esze vagyon, az
 »ábrázatjárul, a termetéről, a vidám-
 »ságáról az olyat a ki jó, a ki még
 »a paraszt munkában el nem gyöt-
 »rődött s kedve vagyon hozzá.« *Zr.*
Tör. Áf. 109. 1.

»A gyalogosokat a föld népéből,
 »a lovasságot a városiakból kell
 »szedni.« *Mach. AdG.* I. 35. 1.

»... a ki oly mesterséget űz,
 »melynél fogva... ragadozónak,
 »csalónak, erőszakosnak kell lennie.«
Mach. Adg. I. 18. 1.

»... alattvalóid, *polgárok*, saját
 »teremtényeid (*sudditi, citta-*
 »*dini, creati tuoi*).« *Mach. Pr.*
 XIII. fej. — *Disc.* I. könyv XXI.
 és XLIII. fej.

»Némelyek, mint Caesar is, a
 »deli testtartásból ítéltek... Ezek
 »azt mondják, hogy azilyent élénk
 »és vidámtekinetű szemeiről, izmos
 »nyakáról, széles melléről, izmos kar-
 »jairól, hosszú újjairól, karcsúságáról,
 »kerek csípőiről, lábszárának és lábá-
 »nak szárazságáról lehet megismerni
 »... De mindenkifölött az erkölcsi-
 »ségét kell nézni, hogy van-e benne
 »becsület és szeméreméret.« *Mach.*
AdG. I. 43—44. 1.

Machiavelli a hadsereg túlnyomó többségét, a gyalogosokat, a föld népéből, a kisebb számú lovasságot a városiakból akarja megteremteni, mert ezek úri emberek lévén, jobban hozzászótkak

ki kevesebb gyönyört ismer az életben... Halászok, madarászok, czukrászok, takácsok és — úgy vélem — azok, kik asszonyi dolgokkal foglalkoznak, messze elüzendők a tábortól. A kovácsokat, mészárosokat, bognárokat, szarvas- és vad-disznó-vadászokat illő a katonák közé felvenni.« Rónai Horváth Jenő, *Zr. Hadi. Munkái* 101—104. 1. jegyz.

a lovagláshoz. Zrinyinek erre a megkülönböztetésre nincs szüksége; a magyar lovas nép, a paraszt még az úrnál is jobban megüli a lovat.

Machiavelli republikánus érzelmei folytán, a tirannis és az aristokratikus kormányforma iránt érzett gyűlöleténél fogva nagy szeretettel fordul a föld népe felé. Ettől várja a haza üdvét. Boldognak, irigylésreméltónak tartja Németországot (*la Magna*), melynek népe romlatlan.¹ Látja, hogy Olaszországban is kevésbé romlott a föld népe, mint a művelt osztály. De maga is városi ember lévén, nem tudja, hogy a népnek is vannak hibái. Zrinyi azonban, ki gyermekkorától kezdve folyton a nép közt forgódott, ki mint földesúr, mint horvát bán, mint hadvezér nagyon jól ismerte a magyar és horvát népet, nem osztja Machiavelli naiv lelkesedését: »Csak hejában, a paraszt a kapanyelet tudja forgatni és a vitézség nem önéki való és nem is hozzá illik, tanítsd meg bár valamint »akarod, adj oly fegyvert néki az mint tudod, de ő semmiképen »hozzá nem tudja magát alkalmaztatni, az ő serénysége nem nőhet »tovább annál mikor részeg, és az ő spriritusa nem más csak első »furia; az szokatlan hadi exercitium megtöri őtet, és a vitézi gondolat nem szorúlhat a fejében; egy szóval, nem az ő elementumja »és egy kapitány se nyúljon az ily emberekhez, ha nem kéntelen »vele, mert mind szégyent s mind kárt vall.«²

Rónai Horváth szerint Zrinyi itt némileg ellenkezésbe jut önmagával, mivel az Áfiumban ép elébe helyezi a pórnépet az ott annyira lehordott nemesnek.³ Jobban szemügyre vevén azonban a két passust, könnyen átláthatjuk, hogy ez az ellenmondás csak lát-szólagos. Zrinyi, mint mindenütt, úgy itt is, szilárd, következetes elveinek ad kifejezést. Az Áfiumban azt mondja, hogy »a jó nemes, a jó katonát inkább kell venni, ha vagyon« és csak akkor kell a pórból vennünk a hadat, ha jó nemes, jó katona nem áll rendelkezésünkre. Itt meg azt mondja, hogy egy kapitány se nyúljon a vitézség nélkül való részeges parasztsághoz, ha csak nem kénytelen vele. Ámde ez a kénytelenség a leírt szomorú viszonyok között nyilvánvaló: az eltunyúlt nemesnél s a garázda zsoldosnál, a kit kerülni kell, mint a »rühös juhót«, még a vitézség lelkesebb érzése nélkül való paraszt is jobb.

Ez a két ítélet tehát teljesen kiegészíti egymást és egyúttal végtelenül szomorú, de jellemző képét adja nemességünk az időbeli erkölcsi sülyedettségének. Másrészről azonban azt is megfejtí, miért kellett Zrinyi nemes fáradozásának, buzdításának évtizedeken át eredménytelenül elhangzani.

Zrinyi jól tudta, hogy az elnyomott parasztság, noha nem

¹ *Mach. Disc.* I. könyv, LV. fej. 201. l.

² *Zr. Aphor.* 310. l.

³ Zrinyi *Hadtud. munkái.* 334. l.

annyira romlott, mint a nemesség, a vitézséghez való nemesebb lelki tulajdonok nélkül szűkölködik.

Machiavelli városi ember, Zrinyi a nép környezetében, birtokain él. Machiavelli soha kardot nem forgatott, Zrinyi korának legjelesebb hadvezére, legvitézebb hadi embere. Machiavelli naiv lelkesedéssel összeszedi a föld népéből a firenzei nemzetőrséget és Pratónál, a parasztság gyávasága folytán,¹ rút kudarcot vall vele; Zrinyi jól látja a nép hibáit, látja a nemzeti hadsereg megteremtésének óriási erkölcsi akadályait, és csak Isten különös kegyelmében bízik, hogy ugyanis a nagy eszme hatása alatt az egész nemzet, a nemesség és vele együtt a parasztság is erkölcsileg megújodik s így a megváltás munkáját lehetővé teszi.

KÖRÖSI SANDOR.

¹ »per la villa che si era veduta in Prato ne' soldati nostri: a gyávaság folytán, melyet katonáink Pratónál tanúsítottak.« Machiavelli leveleiből. Villari II. 184. l.

